

РАЗРУШЕНАТА УТОПИЯ НА ХРИСТО СМИРНЕНСКИ. ПЪТЯТ ОТ „ЧЕРВЕНИТЕ ЕСКАДРОНИ“ ДО „ПРИКАЗКА ЗА СТЬЛБАТА“⁽¹⁾

Христина Теодосиева

Софийски университет „Свети Климент Охридски“

Резюме. Разрушаването на утопичния мит за постигането на новия социалистически ред като че ли е започнало още преди 1944 г., но това крушение, което трае повече от 4 десетилетия, е видимо в поезията на Христо Смирненски само за 7 години. Пътят от „Червените ескадрони“ до „Приказка за стълбата“ е изживян на един дъх, а за да се впише в каноните, почти половината от него трябва да бъде изтрит, забранен, забравен или неразбран. В стиховете, подписани с другия псевдоним на Христо Измирилев – Ведбал, се откриват нови хоризонти на поетическите му способности. 13 негови стихотворения, за първи път публикувани след смъртта му, пък очертават финалните щрихи на образа му в литературата. В края на живота си, повален от туберкулозата, той не се отчайва. Просто изобразява по най-осезаемия начин разбиването на една илюзия.

Keywords: Khristo Smirnenski, socialism, utopia, destruction, satire, postsymbolism

Свалени от своите пиедестали, боговете на утопията изглеждат като декаденти. Детронирани, демаскирани и накрая – диаболизирани, символите на надеждата в поезията на Христо Смирненски падат в локвите. Пътят от светлата постсимволистическа образност до гротескния социален реализъм младият поет изживява на един дъх. Но такова е цялото му творчество – емоционално, експресивно, повлияно от поривите на неспокойния дух. Поезията на Смирненски може да е изключително удобна за доктрината на социализма през годините на неговото зараждане и утвърждаване, използвана до 1989 г. като „пръв трибун на комунистическата идея“. Но за да се впише в каноните на тази идеология, почти половината трябва да бъде изтрита, забранена или в най-лошия случай – забравена и неразбрана.

Три противоположни етапа разделят смислово творчеството на поета, като възхвалата на утопията, обособена единствено в средищния етап,

няма превес нито в количествено, нито в идейно отношение. За кратко мизерията, болката и отчаянието карат чувствителното сърце на Смирненски да започне да бие в ритъма на надеждата, която утопията дава. Неясна, необятна и някак далечна изглежда представата, която изграждат стиховете му за онова светло бъдеще, което може би евентуално ще бъде постигнато.

Началото на творческия път на Смирненски обаче е друго – хуморът. Първите му стихове не се вписват нито в идеологическата, нито в последвалата поетика на разочарованието. Хронологически този период е преход от смеха през сериозността до плача. Комедийният и трагичният тон обграждат времето на утопичния уклон. В ранните му стихотворения-пародии проблематиката е свързана с живота, който Смирненски наблюдава около себе си. Поглеждайки над събитията, осмива съвременниците си и дори някои свои собствени черти. Тези ранни поетически опити кореспондират с последните му творби – най-драматичните и дълбоки произведения, по един специфичен начин.

Въпросът за човешките пороци и самозабравата – основа на „Приказка за стълбата“, се прокрадва в едно от първите стихотворения на поета – „Не се плаши“. Сатирата разказва за последните мигове от живота на 70-годишен апаш. Дори пред лицето на смъртта героят не се отказва от порока си. Разкажанието е невъзможно, когато старецът не осъзнава, че е далеч от правия път. Също като „плебея“, изкушаван от Дявола и изкачил се на последното стъпало към греха. Езикът в това ранно стихотворение е изчистен и конкретен. Сатирата по-скоро се доближава до Ботевия стил, отколкото до съвременниците на Смирненски.

Задгробният живот е тема, която протича през цялото творчество на поета, още от 1915 г. Разбирането на твореца за това, което следва след земния ни път, е далеч от християнското възприятие, но въпреки това той използва голяма част от традиционните понятия – „ад“, „рай“, „дявол“. Демоническото превъзхожда ангелското, а героите са по-скоро склонни да стигнат до пъкъл или с измама да прекратят райските порти. Такъв е и героят от „Не се плаши“. Старецът вярва, че ще надхитри ключалките със своите умения на крадец. В „Приказка за стълбата“ пък раят е преобърнат, а изкачването към него всъщност е пропадане. Така и в двете произведения, които на пръв поглед се различават тематично, формално и стилово, християнската представа за рая е разрушена. „Смъртта е свързана с мистерията на неуловимост и дематериализираност. Призрак и демон, тя е биологичен феномен, неизключващ мистерията“, смята Людмила Малинова в „Мотивът за смъртта в поезията на Христо Смирненски“.

В ранната му поезия присъстват както описание на социалната несправедливост, така и интимни, любовни стихове. От образен реализъм пое-

тиката на Смирненски залита към мистични съновидения, чрез които възприема женското присъствие, а после отново се връща към конкретиката. Едно от стихотворенията му, което безспорно показва неговата виталност и способността да се наслаждава на живота, е „Студ“:

Студено, дявол да го вземе!

Студът те реже като ножици!

Човек, за да се посъвземе,

са нужни барем две госпожици!

Някои от последните творби на Смирненски най-много напомнят на младежката свежест, която лъха от първите му публикувани стихове, но с ерудицията на един прекалено зрял за своите 24 години човек. „Как ще си умра млад и зелен“, което Смирненски пише през април в своята последна 1923 г., е едно от поредните доказателства за непрекъснения витален дух на поета. Болестта е шрихирана само в първите редове на фейлетона. Дори нея Смирненски разглежда с насмешка, заигравайки се с думата „катър“ и обяснението за магаретата на ръководни постове в държавата.

„Червените ескадрони“ по времето на социализма е едно от най-тълкуваните и най-предпочитаните стихотворения на Смирненски. Безспорен е устремът на тази творба, който пренася читателя директно на бойното поле. Симеон Правчанов определя тази динамика като „стремглав ритъм, напомнящ бурното препускане на конница, изобилие от звучни рими, взривяващи се в края (а и в средата) на всеки стих като снаряди с точно попадение“. Според литературоведа поетът комбинира романтически образи с реалистично изображение и стилистични конструкции от символизма. В одата може да се търси и приказен заряд. Преодоляването на препятствието по пътя на революцията е един вид порастване. След този сблъсък силите на пролетариите вече са преминали през юношеския наивен устрем и са узрели за истинския живот. Движението се осъществява циклично – от общото към частното и накрая – отново колективът. По този начин са представени както бойците в техния устрем, така и личната борба, единичният подвиг, който е валиден за всеки от тях.

В статията „Великият преобразувател“ е отречено популярното твърдение, че поетът е използвал похватите и изразните средства на символизма, като в тях е вложил нов смисъл. За Никола Георгиев това е недообмислено опростяване на новаторството на поета, както и твърдението, че Смирненски не е успял докрай да преодолее литературното време. „Мъртвото продължава да живее, за да бъде многократно убивано от новата система“, обобщава критикът, а „дошаблонизирането на символистическия шаблон довежда до абсурд“. Във време на войни, насилие и жестокост символистичната поезия става невъзможна. От нея остават само думите – ограниченият ресурс, с който разполагат поетите, защото в един момент тези

строго определени отвлечени понятия се изчерпват и това довежда до фактическия край на направлението. Но колкото повече се доближава до смъртта, която така пламенно вълнува душата му, толкова повече Смирненски се оттласква от символизма изобщо – без повече да го разрушава и да придава нови значения на метафорите му.

Последното произведение на твореца – сатирата „Приказка за стълбата“, унищожава целия социалистически патос, който блика от възторжените му стихотворения, демаскира илюзията за справедлива власт, преобръща творчеството му. Добре познатият „юноша“, неговият типичен герой, търсещ истината, прокарващ пътя на пролетариите, сега е в нова светлина. Кратко и ясно, без емоция, без съжаления, Смирненски показва пътя на деградацията, както и собственото си движение от възхвала към отрицание. Червеният цвят в „Приказка за стълбата“ окончателно липсва. Огненият плам на тълпите вече не е потребен на поета за новите му послания. Затова народът е безцветен – сиво-жълт, с окраската на болестта и бездушието. Обществото е станало безпомощно, защото водачът му е загубил сетивата си. Само едни сини, невинни детски очи, променят общата картина. Но този контраст е илюзия, единствено възможна сред наивитета. Черното най-силно е застъпено в описанието на юношата. Единствен той носи траурния тон, сякаш отиващ на собственото си погребение. Потта, сянката и косата му са черни, навяващи някакво смъртно чувство, примесено с категоричност. Всички тези цветове са различни от поетическата образност на Смирненски. Бялото и розовото сантиментално връщат някакъв символистически спомен, но се прокрадват единствено в изображението на самата стълба. Кръговата композиция на разказа окончателно затваря изхода в рамките на случването и по този начин го прави невъзможен. Изкачването на стъпалата е една своеобразна инициация, характерна за приказките. Това движение обаче е преобърнато, защото вместо да постигне познание, героят губи реалната си представа за света.

В „Приказка за стълбата“ Смирненски категорично е оставил въведената от него в нашата поезия форма „ний“. Светът е разделен на „аз“, „те“ и „вие“ колкото и героят да се стреми да не се откъсва от тълпите. По този начин е конструиран и триделният свят в произведението, където юношата се явява медиатор, осъществяващ връзката между ниското и високото и в крайна сметка извървяващ пътя от едното пространство към другото. Подобно движение не се среща в нито едно друго произведение на Смирненски. Светът в поезията му е разделен на две, отсъства това трето звено, което да свърже различните пространства. Жертвоготовността на юношата също добива различен от вече познатия в стиховете на поета смисъл. За разлика от Йохан, който отдава живота си, любовта и семейството, за да се изправи на барикадите и да загине като герой, изкачващият се по

стълбата персонаж, „готов да сложи главата си“, не стига до фактическата саможертва. Неговите думи служат по-скоро за доказателство на илюзорната представа за справедливата власт, отколкото за обещание.

Още едно възможно движение в текста е от българското към чуждото. В началото на „Приказка за стълбата“ героят е назован „плебей“, но в разгръщането на сюжета той е „юноша“. Накрая се превръща в „принц“. Етимологически „юноша“, произхожда от същата старобългарска дума „юнък“ – „млад“, както и „юнак“. С общ корен, двете съществителни се оказват и с близко значение. А героят на българския фолклор винаги е „юнак“, а не западноевропейски „принц“. Характеристиките на двете героически фигури, произхождащи от различна културна среда, са противоположни в множество аспекти. Юнакът е носител на типичната балканска мъжественост, смел до безумие, но и същевременно изключително податлив на човешките страсти. Принцът обаче има един различен поглед върху света – аристократичен мъж на честта. Изхождайки от приказното начало, може да се предположи, че плебей-юноша, който се превръща в принц, предава не само своите братя, но и родното.

През същата 1923 г. Смирненски пише „На гости у Дявола“. В поемата се появяват добре познатите герои – юношата и неговият изкусител. Този път обаче ролите са променени. Поетът проследява живота не на младежа, опознаващ света, а този на Дявола. Темата за смъртта и отвъдното тук е разгърната в нова светлина. Защо Дяволът е станал Дявол? Образът на Мефистофел носи повече човешки черти от редица монументални персонажи в поезията на Смирненски. Поредното разрушаване на утопията идва именно с разгръщането на този образ. Сблъсквайки Мефистофел с Истината, резултатът е в полза на адското създание. „Святата“ се оказва още една илюзия, която броди по света. Юношата в „На гости у Дявола“ вече е загубил своята младежка възторженост. Разочарован, отрезвен, жесток реалист, той дава своята оценка. Разпадът на идиличната вяра в юношата – покорител на света, достига своята върхова точка. Героят не само е загубил вярата си, но и единственото, което му е останало, е да критикува. От активен деятел се е превърнал в пасивен говорител.

Цветовете в поемата са само два – сиво и кафяво (калта). Няма ги детските сини очи, няма я червената огнена надежда. „Без чест ли си? – прави ти чест!“. От критика на социалния ред, несправедливото разпределение на благата, съчувствието към онеправданите, поетът отива към философски размисъл за добродетелите. Именно тук антропоморфната персонификация на Дявола изиграва своята ключова роля. Всички пороци са присъщи именно на човека, а не на отвъдните същества. Затова Мефистофел може спокойно да отпие абсент, да запали цигара и да посещава лавки – геройт е сроден с юношата, като двамата се превръщат в сдвоен персонаж.

Бисера Дакова в „История без име – или анонимно пребиваване в езика“ търси истинската авторова идентичност на Смирненски. Разграничава написаните с моливче текстове върху амбалажна хартия, които сякаш идват от сърцето на поета, без желание да се вписва в какъвто и да е канон, от омастилените творби, които целенасочено се вплитат в социалистическата поетика. Изразът „поетическо слово партийна поръчка“ недвусмислено означава диференциацията между поезията, извираща от душата на Смирненски, и тази, която се утвърждава като „разрешена“. Въпросът, който поставят съвременните анализи обаче, е: революция към какво и защо? Несъмнен е поривът на младия поет към промяна. Във времето между двете световни войни най-лесно е това обновление на света да бъде постигнато чрез разрушаването на стария ред. Но в творчеството на Смирненски много по-голямо внимание е отделено именно на деконструкцията, отколкото на образа на бъдещето. Присъства архетипната представа за повтарящото се сътворяване и разрушаване, която може и да бъде изведена извън социалистическата рамка на бунта и да се разглежда като общовалиден модел.

Нещо парадоксално за светогледа преди 1989 г. се появява в поетиката на Смирненски именно в пролетарския ѝ период. Колкото хумористичните творби на Ведбал са обвързани с Дявола и демоничното, така сред комунистическата възхвала се прокрадват множество библейски реминисценции. Единият възможен прочит на тези появи е, че подобно на символистическите похвати – използвани, но траверсирани, за да бъдат отречени, и християнските метафори се поставят в нетипичен контекст и се преобръщат. Сътворението от Божие дело – „Да бъде светлина“, се прехвърля в човешките ръце – „Да бъде ден“. Излизайки обаче от този традиционен прочит, толкова силното християнско присъствие в поезията на Смирненски може да означава и друго. Божественото не е категорично отречено, а просто се сродява с човешкото. Така небесното слиза сред хората, а те се издигат във висините, създавайки неразрушимо единство. Човекът придобива характеристиките на Бога, но и обратното – какъвто е и случаят на вдвояването с Дявола. Това по-скоро придава на поезията на Смирненски хуманистично-романтически облик, отколкото идеологически-клиширано въздействие.

13 стихотворения на Смирненски за първи път са публикувани след смъртта му. В тази малка част от неговото творчество се очертават финалните щрихи на поетическия му образ. Противоречив, разностранно насочен, в непубликуваните си стихове Смирненски показва нови свои страни. Чисто символистическо любовно стихотворение изненадва на фона на „Пардонте матмазела“ – груба подигравка с женските достойнства. „На Лорелай“ препраща обратно към нежните поетически откровения на Де-

белянов, Лилиев и Яворов. Сякаш като доказателство, че може не само да преобръща символистическата реч, но и да я използва в чист вид, Смирненски пише:

*Щом здрач теменужен побрули полята,
аз бродя от скръб осенен
и руси къдрици в чудна позлата
ах, бласкат ли, бласкат над мен.*

Нищо новаторско за българската поезия не се появява в тези редове, но те създават едно вътрешно противоречие с останалата част от творчеството на Смирненски. Нежна, романтична поезия, която стои по-скоро като повторение на вече изказани думи. И вместо очаквания гротесков финал, произведението завършва с повторение на първия куплет, с промяна единствено във финалния стих – градация на началното чувство.

Умирането на идеала, разрушението на копнежа по непостигнатата промяна, осъзнаването, че пролетта на пролетариата няма да донесе търсения от поета възход, звучи в началните стихове на „Сенки“:

*Но дойде есен златодреха,
не мина тя, не дойде тя
и в самота
през скръбна привечер умреха
те – неразцъфтелите цветя.*

Раздвоението на символистическата душа се прокрадва и в това произведение на Смирненски. Точно като в „Черна песен“ на Дебелянов – „за зора огнеструйна копнея, но слепи ме с лъчите си тя“, в „Сенки“ се появява „запаля свещ – тъма ме пак обвива“.

Разрушаването на утопичния мит за постигането на новия ред като че ли е започнало още преди неговото настъпване в страната, а това крушение, което трае повече от 4 десетилетия, е видимо в поетиката на Смирненски, която го изживява само за 7 години. Аналогичен с движението в творческия път на поета е и разпадът на тоталитарната система. Макар писани десетилетия преди събитията в страната ни, стиховете на Смирненски съвпадат с действителността по синхроничен начин в различни времена.

В края на живота си, повален от туберкулозата, той не се отчайва, а вместо това изобразява по най-осезаемия начин разбиването на една илюзия.

*Смъртта понякога е твърде жалка,
живота — непосилно груб,
а в черната процална катафалка
лежи звезда наместо труп.*

Екзистенциалната тематика, любовта към живота, но и нескритият интерес към смъртта и задгробното, звучат от първите до последните сти-

хотворения на Смирненски. „Роза Люксембург“, написано 1923 г., извадено от идеологическия контекст, за пореден път поставя въпросите за съществуването, живеенето и умираването. Небето е свалено от висините и е погребано заедно с човека.

БЕЛЕЖКИ

1. Текстът е представен на Първия международен филологически форум за студенти и докторанти, проведен на 13 – 16 ноември 2014 в СУ „Св. Климент Охридски“, София. Христина Теодосиева е магистрант в програма „Творческо писане“. Завършила е специалност „Българска филология“ в Софийския университет „Свети Климент Охридски“ през 2013 г. Интересите ѝ са в областта на съвременната българска литература и теорията на литературата.

ЛИТЕРАТУРА

- Георгиев, Н. (1992). *Сто и двадесет литературни години*. София.
- Дакова, Б. (1999). История без име – или анонимно пребиваване в езика. – *Български език и литература*, кн. 2 – 3.
- Димитрова, Е. (1999). „На гости у Дявола“ („Приказка за честта“) на Христо Смирненски – планове на травестиране. – *Български език и литература*, кн. 2 – 3.
- Костова-Панайотова, М. (2009). Образи на революцията в поезията на Христо Смирненски. – *Български език и литература*, кн. 4.
- Добрев, Ч. (1982). Нежният бард на революцията Христо Смирненски. – *Творби и проблеми – литературни анализи*, том 2, с. 30 – 48. София.
- Николов, М. (1982). Интернационални мотиви в поезията на Смирненски. – *Творби и проблеми – литературни анализи*, том 2, с. 49 – 65. София.
- Правчанов, С. (1982). „Червените ескадрони“. – *Творби и проблеми – литературни анализи*, том 2, с. 66 – 80. София.
- Малинова, Л. (2002). Мотивът за смъртта в поезията на Христо Смирненски. – *Български език и литература*, кн. 4 – 5, с. 9 – 18.
- Чернокожев, В. (1999). Смирненски и българската сатирическа традиция. – *Български език и литература*, кн. 2 – 3, с. 94 – 97.
- Чобанов, Г. (1995). „Юноша“ на Христо Смирненски (две възможни интерпретации). – *Интерпретации на класически текстове от българската литература*, 4. Шумен.
- Янев, Вл. (2005). Христо Смирненски – Маскарадът и Празникът. Заключителни бележки. – *Електронно списание LiterNet*, № 9, с. 70 – 85.

Сарандев, Ив. (2010). Христо Смирненски. – *Сборник „Българска литература“* (1918 – 1945 г.), том 1, с. 173. Пловдив.

REFERENCES

- Georgiev, N. (1992). *Sto i dvadeset literaturni godini*. Sofiya.
- Dakova, B. (1999). Istoriya bez ime – ili anonimno prebivavane v ezika. – *Balgarski ezik i literatura*, kn. 2 – 3.
- Dimitrova, E. (1999) : „Na gosti u Dyavola” („Prikazka za chestta”) na Hristo Smirnenski – planove na travestirane. – *Balgarski ezik i literatura*, kn. 2 – 3.
- Kostova-Panayotova, M. (2009). Obrazi na revolyutsiyata v poeziyata na Hristo Smirnenski. – *Balgarski ezik i literatura*, kn. 4.
- Dobrev, Ch. (1982). Nezhniyat bard na revolyutsiyata Hristo Smirnenski. – *Tvorbi i problemi – literaturni analizi*, том 2, s. 30 – 48. Sofiya.
- Nikolov, M. (1982). Internatsionalni motivi v poeziyata na Smirnenski. – *Tvorbi i problemi – literaturni analizi*, том 2, s. 49 – 65. Sofiya.
- Pravchanov, S. (1982). „Chervenite eskadroni”. – *Tvorbi i problemi – literaturni analizi*, том 2, s. 66 – 80. Sofiya.
- Malinova, L. (2002). Motivat za smartta v poeziyata na Hristo Smirnenski. – *Balgarski ezik i literatura*, kn. 4 – 5, s. 9 – 18.
- Chernokozhev, V. (1999). Smirnenski i balgarskata satiricheska traditsiya. – *Balgarski ezik i literatura*, kn. 2 – 3, s. 94 – 97.
- Chobanov, G. (1995). „Yunosha” na Hristo Smirnenski (dve vazmozhni interpretatsii). – *Interpretatsii na klasicheski tekstove ot balgarskata literature*, 4. Shumen.
- Yanev, Vl. (2005). Hristo Smirnenski – Maskaradat i Praznikat. Zaklyuchitelni belezhki. – *Elektronno spisanie LiterNet*, № 9, s. 70 – 85.
- Sarandev, Iv. (2010). Hristo Smirnenski. – *Sbornik „Balgarska literatura”* (1918 – 1945 g.), том 1, s. 173. Plovdiv.

THE DESTROYED UTOPIA OF KHRISTO SMIRNENSKI. THE ROAD FROM “THE RED SQUADRONS” TO “THE TALE OF THE STAIRS

Abstract. The destruction of the utopian myth of an achievable new socialist order seems to have begun even before 1944, but this wreckage, which took more than four decades, is visible in Khristo Smirnenski's poetry in just seven years. The road from “The Red Squadrons” to “The Tale of the Stairs” is lived in but a breath, and for it to be entered into the canons, almost half of it would have to be obliterated, forbidden, forgotten or misinterpreted. In the poems signed under Khristo Izmirliiev's other pseudonym – Wedball, we discover new horizons of his poetical capabilities. Thirteen of his poems, published posthumously, outlined the finishing touches of his image in literature. At the end of his lifetime, taken down by tuberculosis, he doesn't fall into despair. All he does is to portray, in the most perceivable way, the dismantling of an illusion.

✉ **Mrs. Hristina Teodosieva**
Masters Student
Sofia University St Kliment Ohridski
Sofia, Bulgaria
E-mail: teodosieva_s@abv.bg